

ANALYSIS OF PSYCHOHISTORICAL MATERIALS IN
"BOBURNAMA".

O'zMU Tarix fakulteti Tarix yo'nalishi

*3-bosqich talabasi **Orzubek O'ralov***

e-mail: orzubekurolov06@gmail.com

tel: +99899-500-75-68

Abstract. *This article discloses information about the characters and their behavior in the work "Baburnoma" by Zahiriddin Muhammad Babur. Using the methods of psychohistory, which is one of the new auxiliary historical sciences formed in modern times, the activity of historical figures and their personalities are covered in the article through historical materials.*

АНАЛИЗ ПСИХОИСТОРИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В
«БОБУРНОМЕ».

Абстрактный. *В данной статье раскрываются сведения о героях и их поведении в произведении Захириддина Мухаммада Бабура «Бабурнома». Используя методы психоистории, которая является одной из новых вспомогательных исторических наук, сформировавшихся в новое время, в статье на основе исторических материалов освещается деятельность исторических деятелей и их личностей.*

“BOBURNOMA” ASARIDAGI PSIXOTARIXIY
MATERIALLAR TAHLILI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asaridagi shaxslar va ularning xulq-atvori haqida ma'lumotlar ochiqqlangan. Hozirgi zamonda shakllangan yangi yordamchi tarixiy fanlardan biri sanlagan psixotarix fani metodlaridan foydalanilgan holda maqoladagi*

tarixiy shaxslarning faoliyati va ularning shaxsiyati haqida tarixiy materiallar orqali yoritilgan

Kirish. Psixotarix atamasi 1950-yillarda Amerikada psixologiyadan, asosan chuqur psixologiyadan foydalanadigan tarixiy asarlarni asosiy manba yoki tushuntirish usuli sifatida belgilash uchun paydo bo'lgan. Ayniqsa, uning ikkita qoidasi psixotarixni inson o'tmishiga nisbatan boshqa tizimli yondashuvlardan keskin ajratib turadi. Ulardan birinchisi, hatto uslubiy asarlarda ham kamdan-kam ta'riflanadi, insoniyat tarixidagi faktlar butunlay odamlarning o'z-o'zidan yoki sharoit bosimi ostida qilgan ishlaridan iborat. Psixologga ko'ra, intellektual inqilob shu tariqa mutafakkirlarning o'z fikrlarini o'zgartirishini anglatadi; tug'ilishning pasayishi ayollarning kamroq bola tug'ishini anglatadi; Urbanizatsiya shaharlarda tobora ko'proq yashaydigan odamlarni o'tkazadi. Boshqa tarixchilarning fikricha, hatto shaxssiz ko'rinadigan tarixiy o'zgarishlar ham insoniyat tomonidan sodir bo'ladi, lekin boshqa tarixchilar bunday voqealarni hikoya qilish yoki tushuntirishda birinchi navbatda e'tiqod tizimlari yoki tug'ilish darajasi yoki shahar va qishloq nisbatlarining o'zgarishini ko'rishga moyil bo'ladilar. Odamlar boshqacha fikrda yoki boshqacha harakat qilishadi.. Mazkur soha natijasida Tarixiy shaxslarning davr muhiti bilan bog'liq holda ularning shaxsiyatida o'zgarishlarning yuzaga kelishi va ularning faoliyatiga ta'sirini tadqiq qilish osonlashdi. Psixotarixni ochishda manbashunoslik, arxeologiya, badiiy adabiyot fanlari va ijtimoiy antropologik xulosalar muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, tasviriy san'atda ham ma'lum tarixiy shaxs yoki jarayonlarning rangtasvirda ifodalangan shaxslarning ko'rinishi orqali ham tahlil qilishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzu bo'yicha asosiy manba bu Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari sanaladi. Tarixiy shaxslarning xulq-atvori masalasi ayniqsa badiiy adabiyotda keng yoritiladi. Boburnomadagi shaxslar, xususan, Boburning hayotini cugqur o'rgangan adib P.Qodirovni ham alohida ta'kidlab o'tish kerak. Shuningdek, bu mavzu

bo'yicha I.Aslonov, R.Hasanovlarning tadqiqotlari ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlil va natijalar. Bobur Mirzo yozgan mazkur asari rivojlangan o'rta asrlar tsixshunosligida muhim ahamiyat kasb etuvchi manba sanalib, XV asr oxiri – XVI asr boshidagi Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindiston tarixini yoritib beradi.

Boburnoma ni tadqiq qilish mobaynida Zahiriddin Muhammad Boburning psixologik ahvoli o'zgarishi davr muhiti va uning qanday shaxs bo'lib yetishib chiqqanligiga ta'sir qilganligi haqida bilib olish qiyin emas. Zahiriddin muhammad Boburning umumiy bolalik va o'smir davri tarixi shaxsiyati haqida bilish uchun Bobur haqida yozilgan qo'shimcha manbalarni ham tahlil qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zahiriddin Muhammad Boburning shaxsiyati va uning psixologik holatini yoritish uchun uning shaxsiyatini yoshlik, o'smirlik va kattalik davrlariga bo'lish maqsadga muvofiqdir. Boburning bolalik va yoshlik davridagi jihatlari haqida

Zahiriddin Muhammad Bobur ko'pincha sirli va ayrim holatlarda kirishuvchan fazilatlariga ega murakkab shaxs sifatida tasvirlanadi. U qobiliyatli lashkarboshi va strateg bo'lsa-da, uning mulohazali tomonlari ham borligini "Boburnoma"da tabiat, falsafa, shaxsiy his-tuyg'ulari haqidagi fikrlarini ifodalagan asarlari tasdiqlaydi.

Boburnomada Boburning tortinchoq tabiati uning Andijon va Samarqand mulklaridan ajralib qolgan vaqtlarida darbadar yurgan vaqtlarida namoyon bo'ladi.

Uning shaxsiy xususiyatlari shuni ko'rsatadiki, uni aralash shaxsiyati sifatida ko'rish mumkin - u ham introversiya, ham ekstraversiya fazilatlarini namoyon qiladi. U ijtimoiy muloqotdan zavqlanardi va do'stlari va ittifoqchilarining keng doirasiga ega edi, shu bilan birga u yolg'izlik va tafakkurni ham qadrlardi. Oxir oqibat, uning shaxsiyati unga etakchilik talablarini samarali boshqarishga imkon beradigan uyg'unlikni aks ettiradi.

Bobur har qancha strategik jihatdan pishiq inson bo'lmasin, baribir unda hissiyotga moyillik va yurak amriga quloq solish xarakteri borligini ko'rishimiz mumkin. Hatto ayrim janglarga o'tlanish jarayonida ham Boburning hissiyoti ustunlik qilgan jihatlarini ko'rishimiz mumkin. Masalan, Boburnoma ning To'qqiz yuz to'rtinchi yil voqealari bobida Alido'st tag'oyning Boburga Marg'inon masalasida yuborgan nomasidan keyingi jarayonlar ayniqsa Boburning hissiy sezgirligini ko'rsatib beradi. Manbada Boburning Marg'inonga yurish qilishda hech andisha qilmay, xayrixohlik bilan yo'lga otlandim, - degan qismi fikrimizga yorqin dalil sanaladi[1.390]. Bobur psixologiyasida bunday o'zgarish bo'lishi tabiiy edi, chunki, Bobur Mirzoning uzoq muddatli sargardonlikda yurishi va hech qanday mulksiz yashashi uning uchun qattiq psixik zarba bo'lishi tabiiy. Bunday holatda uning mulk uchum mayli kuchlilik qilganligi ham bu jihatlarini ko'rsatgan. Sargardonlik vaqlarida Boburda fikrni bir joyga to'plash bilan bog'liq psixik o'tish bosqichi kuchaygan. Chunki Bobur Mirzo Boburnoma da safar va yo'l bosish vaqtidagi holatlari bayonida ko'p holda parishonlik holatida yo'l bosdik deya yozib qoldirilgan yodnomalari bunga misol bo'ladi[2.24].

Boburnomada Bobur shaxsiyatining qirralarini olishdan tashqari Bobur atrofida to'plangan shaxslarning xulq tavori va tarbiyasi shuningdek uning ichki tabiati haqida ham yozib o'tadi. Dastlab, Bobur o'z otasi Umarshayx Mirzoning shaxsiyati haqida to'xtalib o'tadi. Umarshayx Mirzoning xulqi bobida Bobur uning saxiy va xushatvorli deya ta'riflagan. Shuningdek,. Umarshayxning shaxsiy psixologiyasi haqida to'xtaladigan bo'lsak, tabiatan Umarshayx Mirzo introvert tabiatga moyilligi ma'lum bo'ladi. Garchand Umarshayx mirzoning shijoati kuchli bo'lsa-da uning xarakterida uyatchanglik va tortinchoqlik borligi haqida to'xtalib o'tgan[3.133]. Tortinchoqlik va uyalish hissi kuchli bo'lgan Umarshayxni inson sifatida badiiy adabiyotda tortinchoq va sokin kishi sifatida ham gavdalantirilgan. Atoqli yozuvchi Pirimqul Qodirovning Yulduzli tunlar asarida ham Umarshayx Mirzoning shaxsiyati gavdalanishida ham shu jihatlariga e'tibor bergan. Adib Umarshayx Mirzoning kabutarbozlikka bo'lgan havasi va

kabutar minorasiga yolg'iz holda borib kabutarlar bilan aloqasi haqida to'xtalib o'tgan[4.33]

Bobur Mirzo shuningdek, temuriyzodalar va ularning faoliyati haqida ham to'xtalib o'tadi.

Avvalo, Bobur o'z amakilari haqida to'xtalib o'tadi. Masalan, Bobur otasi Umarshayx Mirzo haqida shunday deb yozadi :

“...past bo'yli, yumaloq soqolli, sargish yuzli norgil kishi edi. To'nni rosa tor kiyar edi. Shunchalikki, belbog' bog'laganda qornini ichiga tortib boglatar, boglagandan so'ng o'zini qo'yib yuborsa ko'pincha bog'lari uzilib ketardi. Kiymoq va yemoqda betakalluf edi. Sallani dastorpech (maxsus salla o'raydigan kishi) o'rab qo'yardi. U zamonda sallalar butun to'rto'rama bo'lardi. Tekis chirmab, uchini osiltirib qo'yardilar. Yoz paytlari mahkamadan bosh qayerlarda aksar mo'g'ulcha bo'rk kiyardi.

Hanafiy mazhabida, pokiza e'tiqodli kishi edi. Besh vaqt namozni tark qilmasdi. Umriy namoz qazolarini butunlay tamomlagan edi. Aksar tilovat qilar edi. Hazrat Xoja Ubaydullohga murid edi. Suhbatlariga ko'p mush arraf bo'lgan, X oja ham uni farzand der edilar.

Yaxshi savodi bor edi. „Xamsatayn“ (Nizomiy G anjaviy va Amir Xisrav Dehlaviy „Xamsa“lari), dostonlar va tarixlarni o'qir edi. Ko'pincha „Shohnoma“ o'qir edi. She'riy iste'dodi bor, biroq she'r yozishga qunt qilmasdi.

Adolati shu darajada ediki, Andijonning sharqiy tarafidagi tog'larning pastida Xitoydan kelayotgan ming qoramollik karvonni shunday qor bosdiki, ikki kishi qutulib qoldi, xolos. Xabar topib, odamlarini yuborib karvonning hamma narsalarini yigdirdi. O'sha paytda vorislari bo'lmaganidan, ehtiyot yuzasidan saqlab , bir-ikki yildan so'ng Samarqand va Xurosondan vorislarini surishtirib, toptirib keltirib, mollarni eson-omon topshirdi.

Z.M.Boburning hayoti va sarkardalik faoliyati bilan yaqindan tanishgan sari kishi o'zida uning yangi qirralarini kashf etadi. Boburning sarkardalik qobiliyatining yuqori rivojlanganligi bilan janglarda ko'rsatgan matonati, jasorati, vatanga muhabbati, xalqiga adolat, ilm-fan peshvolariga hurmat kabi chin insoniy

fazilatlari harbiy xizmatchilar uchun tom ma'noda ibrat bo'la oladi. Shuningdek, har bir harbiy xizmatchida shonli tariximizda o'tgan buyuk ajdodlarimizga munosib avlod bo'lishdek mas'uliyat hissini yanada oshiradi.

Bobur umrining oxiriga qadar vatan tuyg'usi va sog'inchi bilan yashagan vatandoshimiz sifatida tillarda doston bo'lgan. Bobur o'zining she'rlarida, har bir misrasida vatan sog'inchi, vatanga bo'lgan muhabbatni yaqqol ko'rishimiz mumkin. «Boburnoma»da, shoir ruhiyatida qanday aks etgani esa, uning she'rlarida namoyon bo'ladi. Movarounnaxrni birlashtirishga urinishlari natija bermagach, ruhan qiynalgani, amaldorlarning xiyonatlari ta'sirida umidsizlikka tushgan kezlardagi kayfiyati she'rlarida aks etgan.

Bobur o'zining harbiy yurishlari bilan xozirgi kunga qadar barcha avlodlar uchun o'rnak bo'ladigan sarkarda sifatida e'tirof etiladi.

Zahiriddin Muhammad Bobur – nafaqat o'zbek xalqining balki butun insoniyat tarixining ko'zga ko'ringan buyuk sarkardalaridan biri. Chunki u bir vaqtning o'zida ham jasur sarkarda - buyuk imperiya asoschisi, shunindek shoir ham bo'lgan.

Bir necha muddat oldin podsholikni Humoyunga topshirgan Bobur 47 yoshida o'zi asos solgan saltanat poytaxti Agrada vafot etdi va o'sha erda dafn etildi, keyinchalik (1539), vasiyatiga muvofiq xoki Qobulga keltirilib, o'zi bunyod ettirgan «Bog'i Bobur»ga qo'yildi. Bobur asos solgan boburiylar sulolasi Hindistonda uch yarim asrga yaqin hukm surgan.

Buyuk sarkarda Zahiriddin Muhammad Boburning harbiy san'ati, jasorati va matonati, kuchli iroda sohibligi, muvaffaqiyatga erishishda qat'iyatliligi, keskin vaziyatga moslashuvchanlik kabi psixologik xususiyatlari Milliy gvardiya harbiy xizmatchilariga har qadamda namuna va andoza bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, asarda quyidagi tarixiy shaxslarga ham tavsif berib o'tilgan :

Amir Temur (Sahibqiron) Amir Temur Boburnomada Boburning ajdodi va Temuriylar sulolasining asoschisi sifatida tilga olinadi. Uning buyuk bunyodkorlik an'analari, strategik fathlari va Samarqandni poytaxt sifatida

rivojlantirishi Bobur tomonidan yuksak baholanadi. Bobur o'z faoliyatida Amir Temurning siyosiy va harbiy merosidan ilhomlangan.

Muhammad Shayboniyxon Shayboniyxon Boburning asosiy raqibi sifatida ko'p zikr qilinadi. U o'zbek xoni bo'lib, Samarqand va Farg'ona ustidan kurashda Boburga qarshi chiqqan. Bobur uning qudratli va tadbirkor ekanligini e'tirof etsa-da, ular o'rtasidagi siyosiy nizolar asarning muhim qismidir.

Muhammad Humoyun Boburning o'g'li va vorisi Muhammad Humoyun asarda muhim shaxs sifatida tasvirlanadi. Bobur uning o'z davridagi siyosiy va harbiy faoliyatini, xususan, Badaxshon va Hindistondagi yurishlarini tilga oladi. Humoyunning kasalligi va Boburning o'zini unga fido qilishga tayyorligi asarning eng ta'sirli qismlaridan biridir.

Sulton Ibrohim Ludiy Hindistonning Dehli sultonligi hukmdori sifatida tilga olinadi. Bobur uni Panipat jangida (1526) mag'lub etib, Hindistonda Boburiylar imperiyasini asos solgan. U qudratli raqib sifatida tasvirlanadi, lekin Boburning harbiy taktikasi oldida yengilgan.

Rana Sanga Mevarning Rajput hukmdori bo'lgan Rana Sanga Boburga qarshi chiqqan muhim raqib sifatida ko'rinadi. Xususan, Xanva jangida (1527) u Boburga qarshi kuchli qarshilik ko'rsatgan, ammo mag'lub bo'lgan. Bobur uning jasorati va tashkilotchiligini e'tirof etadi[5. 196; 260; 264; 70].

Xoja Ahror (Xoja Ubaydulloh Ahror) Tasavvuf arbobi va Naqshbandiya tariqatining yirik namoyandasi sifatida yuksak e'tibor bilan tilga olinadi. Bobur uning diniy va ma'naviy ta'sirini, shuningdek, Samarqanddagi ijtimoiy-siyosiy rolini qayd etadi. Xoja Ahrorning "Validiya" risolasini Bobur nazmga aylantirgan.

Alisher Navoiy Bobur Alisher Navoiyni o'zbek adabiyotining dahosi va mumtoz she'riyatning peshvosi sifatida yuksak baholaydi. Navoiyning she'riyati va madaniy merosi Boburning o'z ijodiga ta'sir ko'rsatgan. U Navoiyning o'zbek tilidagi adabiy xizmatlarini alohida ta'kidlaydi.

Tarixchi Xondamirni eslab o'tar ekan "Habib us-siyar", "Xulosat ul-axbor" kabi asarlar muallifi sifatida zikr qilinadi. Bobur uning tarixiy asarlari va

ilmiy faoliyatini yuksak baholaydi. Xondamir Bobur saroyida muhim adib va muarrix sifatida xizmat qilgan.

Sulton Muhammad Duldoy Boburning ulkan amirlaridan biri bo'lib, xushxulq va sadoqatli xizmatkor sifatida tasvirlanadi. U Boburning Hindistondagi yurishlarida muhim rol o'ynagan va faoliyatida yuksak fazilatlarni ko'rsatgan.

Mavlono Shihob Muammoiy Boburning vafotiga bag'ishlab tarix va marsiya yozgan dono adib sifatida tilga olinadi. U "Faqiriy" taxallusi bilan tanilgan va Bobur saroyida yuksak martabaga ega bo'lgan. Uning Boburga bag'ishlangan "Humoyun bud vorisi mulki vay" tarixi asarda alohida e'tirof etiladi[6. 150; 162; 350; 340; 250].

Xulosa sifatida "Boburnoma" asarida Zahiriddin Muhammad Bobur o'z davrining ko'plab tarixiy shaxslarini, jumladan, Timuriylar, Shayboniylar, safaviylar va mahalliy rahbarlarni tasvirlaydi. Bobur, Alisher Navoiy, Shayboniyxon, Husayn Boyqaro, Ubaydullaxon kabi shaxslarning faoliyati, xarakteri va munosabatlari asarda muhim o'rin tutadi. Bobur o'z kuzatuvlari orqali ularning siyosiy, harbiy va shaxsiy jihatlarini yorita tasvirlaydi, lekin ba'zan subyektiv baho beradi. Asardagi shaxslar tahlili Movarounnahr, Xuroson va Hindistonning XVI asr siyosiy-madaniy hayotini tushunish, Timuriylar va Shayboniylar o'rtasidagi ziddiyatlarni ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotlarda bu shaxslarning tarixiy rollari boshqa manbalar bilan taqqoslanib, Boburning talqini tanqidiy tahlil qilinadi.

Xulosa. "Boburnoma" asaridagi psixotarixiy materiallarni tahlil qilish, Zahiriddin Muhammad Baburning shaxsiyati, his-tuyg'ulari va ichki kurashlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Asar, nafaqat tarixiy voqealarni, balki muallifning ruhiy holatini va psixologik jihatlarini ham aks ettiradi.

Xulosa qilib aytganda, "Boburnoma" Baburning ichki dunyosini va o'ziga xos psixologik jarayonlarini ochib beradi. Uning tasvirlari, qayg'uli va baxtli onlari, shuningdek, o'z mamlakati va xalqi uchun his qilgan mas'uliyat hissi, uning shaxsiyati va tarixiy roli bilan bog'liq murakkabliklarni aks ettiradi. Ushbu asar

orqali biz tarixiy shaxsiyatlarning psixologik jihatlarini yanada chuqurroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Hazratqulova E. Tarixiy asarlarda valiylarga munosabat\ Zahiriddin Muhammad Bobur merosining Sharq davlatchiligi va madaniyati rivojida tutgan o'rnini mavzusidagi uluslararo ilmiy-nazariy konferansi materiallari (Toshkent, 2023 yil 25-26 sentabr) / Mas'ul muharrir Sh.Sirojiddinov, Z.Mashrabov. – T.: 2023.
- 2.Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома (Тадбил)\ В.Раҳмонов, К.Муллаҳўжаева. – Т.: О'qituvchi, 2008
- 3.Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома.\С Хасанов., О Журабоев. – Т.: Фан,2019.
- 4.Qodirov.P. Yulduzli tunlar. – T.: Yangi asr avlodi, 2015 . – B 33
- 5.Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома.\С Хасанов., О Журабоев. – Т.: Фан, 2019.
- 6.Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома.\С Хасанов., О Журабоев. – Т.: Фан, 2019. – Б 196